

BESAMIM

Židia na hornej Nitre

Obyvatelia židovského pôvodu žili na hornej Nitre oddávna, pričom ich výraznejší prílív je zaznamenaný až v 18. storočí. Z Prievidze boli vykázaní až do polovice 19. storočia, kedy už dlhšiu dobu prebývali vo všetkých väčších obciach regiónu a v Zemianskych Kostol'anoch mali i samostatnú náboženskú obec. Spočiatku pôsobili hlavne ako remeselníci, neskôr obchodníci. Postupne sa stále viac zapájali do verejného života, zriaďovali spolky, zakladali banky, no hlavne prispeli k rozvoju priemyslu v oblasti a v neposlednom rade i k nárastu vzdelanosti. Zakrátko sa z okrajových štvrtí presídlili do mestských centier.

Vlastnú synagógu i školu mali v Novákoch, Prievidzi, Nemeckom (Nitrianskom) Pravne, Zemianskych Kostol'anoch, Oslanoch, Diviackej Novej Vsi a synagógu aj v Nitrianskom Rudne. Vo väčšine týchto stredísk boli zriadené aj cintoríny.

Slušná miera vzdelanosti a ekonomické myslenie u tejto komunity viedli k dostatočným materiálnym zábezpekám a sústredeniu komodít, aké v iných societach neboli bežnými. To v dobách zvýšeného nedostatku, najmä v povojnových obdobiach, neraz viedlo k drancovaniu židovských majetkov ako objektov sústreďujúcich bohatstvo a nadbytok. Ináč to nebolo ani na hornej Nitre. Rabovkami bol postihnutý hlavne koniec prvej svetovej vojny.

Ako je známe, židovské spoločenstvo ešte horšie zasiahla druhá svetová vojna, kedy bola jeho diskriminácia stanovená vládnymi nariadeniami. Protižidovské opatrenia začali ešte pred vojnou, od marca 1939, kedy sa zavádzala „očista“ škôl, úradov... Niektorí Prievidžania prejavili výhrady proti uplatňovaniu krokov, akými bolo napríklad prepúšťanie židovských, ale aj českých pedagógov a študentov gymnázia, o čom svedčia písomné protesty riaditeľa a petícia v škole.

V rokoch 1942 – 1944 bolo na Slovensku zriadených šesť pracovných koncentračných táborov a stredísk, z toho jeden v Novákoch, odkiaľ posledný rok existencie odchádzali transporty do Ľublina. Možno práve existencia takýchto táborov u nás dlho viedla k mylnému dojmu, že ani v cieľovej stanici nikoho nečaká skaza. Hoci nútená židovská enkláva v Novákoch separovala jej obyvateľov od ostatného sveta a pracovať museli všetci nad 14 rokov, podmienky mali slušné. Obyvatelia v tábore vykonávali remeslá a dorábali si potraviny, no o deti sa starali v detských jasliach, opatrovniach a učili sa v obecnej škole, v každom z troch obytných objektov mali ošetrovňu a jednu nemocnicu, kde okrem ošetrovateliek praxovali štyria lekári a zubný technik. Tábor zanikol v roku 1944, po vyhlásení SNP.

Vojnou a následným vysťahovalectvom ostala židovská komunita na hornej Nitre výrazne zredukovaná, takže keď sa v roku 1980 išla rúcať prievidzská synagóga, ani sám rabín neprotestoval, lebo už nemala komu slúžiť.

Besamim v zbierkach

Vyššia životná úroveň židovskej komunity sa odrazila aj v zachovaných judaikách, realizovaných prevažne z drahších materiálov v kvalitnom spracovaní. Jeden zo zástupcov sakrálnych judaík besamim / בשמים, nádoba na korenie v tvare filigránsky zdobenej lokomotívy, patrí k esteticky najpôsobivejším predmetom v zbierkach múzea. Hoci je súčasťou muzeálneho fondu už 55 rokov, správne definovaný je asi len 10 posledných. Do zbierok bol prijatý ako detská hračka - vláčik, následne jeho oválny tvar s otváraním pripomínal „šitíčko“ a až odborníčka na židovskú kultúru spoznala skutočnú funkciu muzeálie.

Besamim z múzea pravdepodobne vychádza z prác Emanuela Eislera (1838–1914), strieborníka a zlatníka z Boskovic, značených E. E., ktorý sa remeslu vyučil u Josefa Ruhmanna v rodnom meste. Emanuel Eisler žil od roku 1863 vo Viedni, kde mal v roku 1875 vlastnú dielňu a mohol ovplyvniť realizácie vidieckych autorov. Do Eislerovej produkcie prináleží tiež besamim v podobe lokomotívy, len s ináč modelovaným filigránom a dokonalejšie vypracovanými detailmi. Besamim z muzeálnych zbierok nie je signovaný, no v Prievdzi v prvej polovici 19. storočia pôsobilo niekoľko majstrov s vlastnými značkami. Z nich je známe len meno Františka Paulatha, ktorý na svoje výrobky razil viacero puncov. Zatiaľ čo v roku 1850 používal znak Prievdze, predtým, medzi rokmi

1828 – 1830 bola súčasťou jeho majstorskej značky šesťramenná hviezda, čo vyvoláva hypotézu, či tento striebrotec nemohol byť realizátorom skúmaného židovského predmetu sakrálneho charakteru.

Hebrejsky pojem besamim znamená korenie, no v prenesenom význame sa vzťahuje aj na špeciálnu nádobu, ku ktorej voňavému obsahu sa privoniavalo počas obradu Havdala, ukončujúceho Sabat alebo iný náboženský sviatok. Symbolicky sa prenáša sladkosť sviatočnej arómy do nového týždňa vdýchnutím príjemnej vône z umelecky zdobenej nádoby, ktorú si účastníci rituálu postupne podávajú. Klinčky, škoricu či levanduľu sa šíria z koreninových veží alebo schránok tvaru kvetov, rýb i od konca 19. storočia nastupujúcich dopravných prostriedkov ako lokomotívy, lietadlá ... Okrem požehnania nad vonným korením, bore minej besamim, súčasťami ceremónie Havdaly je prednesenie veršov z posvätných spisov Tanachu, bore peri ha-gafen, teda požehnanie nad preplneným pohárom vína kiduš (posvätenie) aj nad svetlom sviečky spletej zo šiestich knôtov bore me'orej ha-eš, predstavujúcej šesť pracovných dní, ktorej zapálením sa ukončuje zákaz zakladať oheň počas Sabatu. Spojenie väčšiny zmyslov: víno - chuť, sviečka - zrak, korenie - vôňa a prednes - sluch, umocňuje zážitok obradu.

Havdala v hebrejčine znamená odlíšenie, oddelenie a predstavuje odčlenenie svätého a svetského, svetla a tmy, zdôrazňuje rozdiel medzi svätým a obyčajným, ale aj medzi židmi a ostatnými národmi. Je prosbou o spasu a úspech, o preklopenie neistoty, obáv či výziev a želaním hojnosti, radosti a príjemných pocitov do začiatku nového týždňa. Krásna myšlienka, ktorej naplnenie prajeme aj všetkým čitateľom a návštevníkom múzea.

2026 © Hornonitrianske múzeum v Prievidzi
Spracovala: Mgr. Jaroslava Kupčoková

APENDIX: Archív rubriky Predmet mesiaca